

KREATÍV MILIÓ EGY ÁTALAKULÓ NEGYEDBEN

– A ROMKOCSMÁK BELSŐ-ERZSÉBETVÁROSI VILÁGA

Belső-Erzsébetváros az elmúlt néhány évben látványosan és konfliktusokkal terheltén alakult át európai szinten is híres szórakozó negyedé. Közben a terület egyre látványosabban mutatta a fizikai leromlás jegyeit, egyre színesebbé, érdekesebbé vált. A különféle kultúrák és szellemi irányzatok képviselői többek között a kiürülő, lebontás előtt álló házakba, köztes használóként telepedtek meg. Korábban ilyen negyedeket csak külföldön lehetett látni; ritkaságértéke miatt előbb fővárosi viszonylatban vált divattá, majd – az utóbbi évekre – európai szinten is vonzóvá, és a szórakozó-negyedek között versenyképessé is lett.¹⁴

„Szeretem, hogy ilyen színes a környék, sok a külföldi, cigány, zsidó, afrikai, ennek a városrésznek ez egy fő jellegzetessége. Talán ezért is tudtunk cserediákok fogadni ide [4-en bérelnek lakást, ebből kettő Erasmus ösztöndíjjal érkezett külföldi diák], mert mindenkinek tetszik ez a fiatalos multikulti környezet” (Csanádi et al 2011).

A terület átalakulását 2004 óta nemcsak fölülről (az önkormányzat oldaláról) jövő szabályozások és várostervezési beavatkozások, hanem alulról (civilék, vállalkozások oldaláról) jövő kezdeményezések is alakították. A két folyamat eredményeként megindult a területen lakók és a külső használók összetételének változása,¹⁵ és kialakultak a romkocsmák, a kulturális termelők, illetve más jellegű vendéglátó- és szórakozóhelyek világa (nemcsak a kínálatot, üzemeltetési formát, célközönséget, hanem a kulturális programokat tekintve is) sokszínű világa.

A szcéna vizsgálatának ugyan még csak a közepén tartunk, ám úgy gondoltuk, hogy eddigi kutatásaink eredményét már érdemes rendszerezni.¹⁶ Ehhez a nemzetközi irodalomban, a kulturális klaszterek vizsgálatára kidolgozott szempontokat

vettük alapul (lásd Musterd és mások 2007; Porter 1998). A kategóriák azonban, ahogyan más esetben, itt sem alkalmazhatóak egyszerűen átvétellel, ezért ezeket csak kiindulópontként használjuk, és a hazai helyzetnek megfelelően alakítunk rajtuk.¹⁷

A kulturális termelés megjelenése

A kulturális klaszterek nemzetközileg használt vizsgálati szempontjait áttekintve azt találtuk, hogy azokat leginkább bizonyos funkcióik részben tervezett földrajzi koncentrációjuk és a többé-kevésbé közös kulturális image és identitás mentén jellemezhetjük a legkönnyebben, leginkább összehasonlíthatóan. Nehezebb feltárni a kollektív önirányítást és a klaszteren belüli kölcsönös együttműködést, aminek kulturális beágyazottsága országokként jelentős eltéréseket mutathat.

A nemzetközi irodalomban sokféle elemzési kerettel találkozunk. Mommaas (2004) alapvetően a meglévő helyzetek megfigyelését és elemzését tűzi ki célul, azonban kihagyja a személyes kapcsolati hálókat és viszonyok dimenzióját. Holott az ilyenfajta személyes viszonyok által formált klaszterek legfontosabb előnyei lehetnek, hogy segítségükkel csökkennek a tranzakciós költségek, nagyobb lesz a tőke forgási sebessége, és szolidaritás alakulhat ki a tagok között. A termelésorientált klaszterekben ugyanakkor egyelőre még kevésbé alakultak ki ezek a hatások (Scott 2000). Newman és Smith (2000) inkább arra helyezik a hangsúlyt, hogyan változott időben a gazdasági helyzet, illetve a politikai irányítás mentén az adott városrész és az abban található kulturális klaszter fejlődése. Pratt (2009) vizsgálati szempontjai – Mommaas által is vizsgált klaszterhatások mellett – az állami beavatkozás lehetőségeire, az ingatlanpiaci hatásokra, a médiareprezentáció és a marketing hatásaira, a belvárosi fogyasztás és kulturális termelés egyensúlyára, valamint a globális

14 A fotókat Csanádi Gábor készítette.

15 Ez utóbbiak nem (vagy még nem) laknak itt, de munkahelyük és/vagy szabadidejük eltöltése ürügyén a területre érkeznek; idejárnak tanulni, dolgozni, illetve itt látogatják a galériákat, pubokat, színházakat, szórakozóhelyeket (lásd Martinotti 2008).

16 Különösen azért, mert a helyzet gyorsan változik, és sok a tanulmányban szereplő intézmény már évek óta nem létezik, valamint a működési feltételek is megváltoz(hat)tak.

17 A tanulmány a K 84051 számú OTKA kutatás „Új trendek a szuburbanizációs folyamatokban” keretében készült. A tanulmányban feldolgozott interjúkat 2008–2013 között készítettük. Az interjúzásban az ELTE TáTK hallgatói is részt vettek. A tanulmány korábbi változata megjelent (*Átváltozóban*, 2012).

szolgáltatások szerepére vonatkoznak. Musterd (et al 2007) beemeli a földrajzi lépték kérdését is, hiszen csak így lehet eldönteni, milyen kontextusban és milyen hatásokat célszerű egyáltalán figyelembe venni az adott kulturális kezdeményezés esetén. Az alulról jövő kezdeményezések is lehetnek országos hatásúak, a nagyobb beruházást igénylő projektek számára pedig a legtöbbször nemcsak a környék-szintű, hanem a regionális tényezők is meghatározóak. Vizsgálatunkban alapvetően Mommaas szempontjaira építünk, illetve az intézményi, szervezeti keretet kiegészítjük a személyes kapcsolati hálók vizsgálatával (Scott 2000 alapján) és a legalitás fókával, továbbá a használói kör vizsgálatával.

Egyik alapvető kérdésünkre – mi okozta a kulturális termelők koncentrációját a területen – egyszerűen azt válaszolhatnánk, hogy a negyed mostani arculata azért alakulhatott ki, mert a negyed ott van, ahol. A központi belvárosi fekvés, a jó elérhetőség, a sűrűn beépített környezet mind hozzájárult ahhoz, hogy a kulturális, szórakoztató funkciójú helyek megtelepedjenek, hosszabb távon működőképesek legyenek, és a kreatív helyek is idetelepedjenek. Az önkormányzati épületek kiürítése pedig a folyamat katalizátoraként működött. Már a kilencvenes évek végén – főleg a kiürített házakban, több

esetben illegális helyfoglalással – jelentek meg a kulturális termelésnek a Post-it City (Louekari 2006) felfogáshoz kapcsolható első képviselői; a spontán piaci-befektetői dzsentrifikáció előfutárai: mindazok a kávéházak, kulturális vállalkozások, romkocsmák, melyek a belvárosnak ezt a részét – többé-kevésbé tudatos módon – a kulturális élet egyik mikroközpontjává kívánták avatni. Ennek előfutára a Király utcai Budapest Székesfőváros Könyvesháza Alapítvány kávézója, mely a 90'-es évek közepén az irodalmi életnek kívánt olyan fórumot adni, ahol egy helyen található folyóiratok, antikvár könyvek és maga az irodalmi kávéház, módot adva az alkotók és olvasók találkozására. Ez a hely még nem a vadságból nőtt ki, mint a későbbi romkocsmák, hanem szervezeten, erős anyagi háttérrel és fővárosi támogatással indult, ám igen hamar, egy év múlva csődbe jutott, képtelen volt rentábilisan működni (alapvetően nonprofit célokat szolgált az irodalmi élet szervezésével); „Az t bíttem egy kulturális komplexumot eltarthat a főváros polgársága, de tévedtem” – nyilatkozta 1995-ben a tulajdonos.¹⁸ Ezzel az akkorddal a negyed öt évre „álomba merült”, majd az ezredfordulón ismét felpezsdült, és megindult a szórakozó-negyed kialakulásának első hulláma.

18 Népszabadság, 1995. május 15.

8518

Első hullám (1999–2004)

Az ezredfordulón 1999-től jelentek meg egyre nagyobb számban a magántőkéből, szabályozott körülmények között működő kulturális és szórakozóhelyek (például Spinoza Ház, Godot Galéria, VAM Design), és mellettük a „vadnak” számító romkocsmák, melyek kihasználva a leromló, elhanyagolt, üresen álló, minimális ráfordítással trendivé alakítható házakat, beköltöztek, és bizonyos esetekben félig vagy teljesen illegálisan üzemeltek. A romkocsmák első hulláma (Szimpla kert, Szóda) az önkormányzati tulajdonú kiürített, bontásra ítélt épületek udvarába költözött be, olyan épületekbe, melyek lebontását még nem kezdték meg, ám már hosszú ideje látványosan üresen álltak. A Szimpla kert után (2003-tól) további 5-6 üres épületben nyitottak ki hasonló kocsmák.

Az ekkor a területre érkezett kulturális intézmények legtöbbje számára fontos volt a városközponti elhelyezkedés, a jó megközelíthetőség, a nyüzsgő környék. Általában a belső városrész számukra szóba jöhető összes helyét feltérképezték, és végül a legjobbnak tűnő helyen telepedtek meg. Talán az egyetlen kivétel a VAM Design volt, ők tudatosan a Király utca környékén kerestek üzlethelyiséget (de a szervezet anyagi lehetőségei is messze meghaladták az romkocsmákét). A belső-pesti bérházak karakter, a régi pesti belváros hangulata minden esetben szerepet játszott, sőt a pusztuló történelmi, építészeti értékek és a bennük rejlő megújulási lehetőségek ezt csak felerősítették.¹⁹ A Károly körúthoz közelebb lévő intézmények esetében ezen túlmenően a cityhez tartozás is kiemelt tényező volt. Nem utolsósorban ennek köszönhető, hogy a kilencvenes évek végén egy sor kis galéria nyílt az akkor még meglehetősen kihalt területen. Az ő esetükben fontos szerepe volt, a „jó címnek”, és a környék sajátos építészeti, kulturális hangulatának, melyet főként a Madách tér, a Rumbach Sebestyén utca építészeti karaktere testesít meg. A hosszú távra tervező vállalkozók (pl. Szimpla kert, Spinoza-ház) esetében fontos szerepet játszottak a Nyugat-Európában szerzett tapasztalatok is, vagyis azok a dzsentrifkáció megindulásához köthető

19 Mindegyik intézmény leromlott, de felújítható vagy az adott leromlottságban jól használható házat, területet választott. A Spinoza-ház egy régóta bezárt cukorkaüzemet, a VAM Design egy 1840-ben, Hild József tervei alapján épült házat, a Szimpla kávézó egy lakatosműhelyt, a Szimpla kert egy régi üzemépületet választott magának.

átalakulási folyamatok, amelyek Amszterdam vagy Berlin esetében zajlottak.

Második hullám (2005–2009)

Az önkormányzat 2005-ben megelégette ezt a spontán alakuló és egyre nagyobb népszerűségnek örvendő folyamatot (Lugosi 2008), és hadat üzent, mégpedig a számára legkézenfekvőbb módokon: vagy megkezdte azoknak az épületeknek a bontását, ahol a köztes használók megtelepedtek (a Szimpla kert Kazinczy utcai és a Szóda kert Holló utcai épületét), vagy felmondta, nem kötötte (újra) a bérleti szerződést, nem engedélyezte kocsmák nyitását. Egyetlen túlélő maradt: a Szimpla kert, mely a Kazinczy utca 14-be, egy magántulajdonú épületbe költözött át, és a kocsmafunkció mellett már kulturális profilt is kialakított, kertmozit üzemeltetett (Keresztély 2007). A profilváltás (profilbővítés) a fennmaradáshoz feltétlenül szükséges racionális döntés volt, mivel az üzemeltetők úgy érzékelték, hogy az önkormányzat a kulturális funkciót is üzemeltető helyeket jobban elfogadja.

Ezen kisebb intermezzo után a „romkocsmásodás” újabb hulláma következett, az önkormányzati tulajdonú foglalt (vagy alacsony bérleti díjért, ideiglenesen kiadott) helyiségek új reneszánsza bontakozott ki (például Boulevard és Brezsnyev, Sirály és Tűzraktér), valamint magántulajdonú épületekben is elindultak hasonló „rom” szórakozóhelyek és művészeti kezdeményezések (ilyen volt a Fogasház, illetve a Romház). Ezeket akár második generációs romkocsmaként is felfoghatjuk, de a hangsúly itt már inkább a művészeti funkció volt. Ugyanakkor az eltelt időben az első generációsok egy része konszolidálódott mind a környezetet, mind a működési feltételeket illetően, és egy másik szintre lépett (például a Szimpla csoport terjeszkedése a városhatáron kívülre Vácra Szimplavé, és az országhatáron túlra is a berlini Friedrichshain negyedbe Szimpla Kaffehaus Budapest és Badehaus Szimpla Musiksalon néven).

A második generációs romkocsmák kialakításánál a környék kiválasztásának oka – interjúink tanúsága szerint – nagyon változó volt. Alapvetően véletlenszerűen választották a helyeket, ám a központi fekvés és a zsidónegyed kulturális és turisztikai vonzereje sokat nyomott a latban. A legfontosabb tényező ebben az időszakban mégiscsak a rendelkezésre álló épületek kínálata és a bérleti konstrukció volt (teljesen illegális – önkormányzat-

nak fizetett nagyon alacsony bérleti díj – ingatlanfejlesztő tulajdonába került helyiségre kialakított „egyéni” bérleti díj).

Harmadik hullám (2010–2014)

A 2010 után piacra belépők helyzetét a kereskedelmi törvény változása²⁰ nagyban megkönnyítette: a korábbi előzetes engedélyeztetés helyett utólagos vizsgálatokkal szabályozták a vendéglátóhelyek nyitását. Ezzel mintegy motorjává is váltak a folyamatnak, és 2010-től úgy tűnt, hogy ezen a környéken az üres (bolt)helyiség hasznosításának egyetlen „evidens” módja az, ha kocsmát nyitnak benne: a magasabb státusú vendégeket célzótl az olcsó alkoholt kínáló kiskocsmákig. Esetükben egyértelműen a beindult szórakozó-nyegyed hangulat volt az ok a megtelepedésre. A kulturális kínálat nyújtása már háttérbe szorult, vagy fel sem merült. Helyzetük a korábbihoz képest annyival volt bonyolultabb, hogy a terület kezdett betelni. Üres, könnyen megszerezhető üzletek száma lecsökkent, viszont a környéken bezáró más profilú üzletek száma megnőtt, ezért az üzletek profilváltása vált jellemzővé (pékből, fodrászból, kárpitosból ’kocsmá’ lett).

Harmadik generációként foghatnánk fel tehát azokat a kicsivel magasabb státusú közönséget célzó, táncos szórakozóhelyként is funkcionáló ’rom’ szórakozóhelyeket (pl. Doboz, Kocka), melyek a romkocsmás romantikát arra a szintre emelték, mely a jobb módú közönség igényeinek inkább megfelel. Például az enteriört itt már nem a használt bútorok és lomok, hanem a belsőépítészeti dizájn határozza meg. E mellett a korábban a szcénát uraló művészeti projektek helyét (akiknek el kellett költözni, vagy más formában tudtak csak tovább működni pl.: Tűzraktér, Sirály, Fogasház, Romház) szép lassan a rétegigényeket kiszolgáló klubok veszik át (pl. Mika Tivadar Mulató, Roham, Beat on the Brat). A magas státusú helyek szaporodása – és az önkormányzati épületekben működő intézmények kilakoltatása együtt – hozzájárult ahhoz, hogy a területről a korábbi fél-amatőr hangulatú, művészeti projekthez kapcsolódó romkocsmák nagyrészt kiszoruljanak, és például a VIII. kerület leromlott részeire telepedjenek át (pl. a Gondozó Kertbe a Tűzraktérből). Mindez felveti a kérdést, hogy a terület telítődése és a helyek jellegének változása párhuzamosan halad-e?

20 210/2009. (IX. 29.) Korm. rendelet a kereskedelmi tevékenységek végzésének feltételeiről.

Bár ebbe az irányba már mutatnak jelek, manapság még a boom korát éljük. 2011 végére már annyi új kocsmát nyitott ki a környéken, hogy a korábban a klaszterhatásban²¹ bízó, új helyeket minden esetben örömmel fogadó kocsmárosok között is megfogalmazódtak kétkedő vélemények, melyek hangsúlyozták, hogy a környék befogadóképessége nem végtelen, és nem biztos, hogy minden új hely jól tud majd teljesíteni. Ezeket a kételyeket azonban az események egyelőre még nem látszottak alátámasztani: 2012 elején még mindig nem látszottak a túlfelföldés jelei, az új klubok és szórakozóhelyek is jelentős forgalmat bonyolítottak. Sőt 2013-ban a negyedben teljes mértékben a szórakozó és turisztikai funkció kezdett egyeduralgolóvá válni. Nézőn a 2014 év eleji folyamatokat is, talán még addig a kijelentésig is elmerészkedhetünk, hogy a megszűnő üzlethelyiségek 90%-a helyén „pillanatok alatt” valamilyen kocsmát, kávézó, vendéglátóhely nyílik. (Erre jó példa lehet a Dohány utca és Kertész utca sarkán 2013 végéig egy igen kicsi üzlethelyiségben működő pékség, mely a Király utca körúton kívüli részére költözött. Helyén a kicsivel korábban megszűnt fodrászüzlet szomszédos helyiségét is kibérelő (és így háromszor akkora helyet nyerő) Dauer nevű kávézó nyílt meg, mely már egy a magasabb státusúakat célzó bárként kezdte meg működését).

Az ilyen mértékű koncentráció kialakulásának beindítója és katalizátora tehát a városrehabilitáció (annak megindulása, majd a gazdasági válság miatti megtorpanása) volt. A fizikai környezet átalakítása nyomán olyan üres házak-helyek jelentek meg, amelyek be tudták fogadni az otthonukat kereső (gyakran stabil anyagi alap nélküli) kezdeményezéseket. Majd később beindult a klaszterhatás, és a helyek egymást vonzották és egymásra utalttá is váltak, hiszen a fiatalok kocsmáról-kocsmára járás rituáléja csak olyan helyen folytatható, ahol koncentrált és elég nagy számú a kínálat.

21 A klaszter – ebben az esetben – a nemzetközi szakirodalomban leírtak alapján a valamilyen módon egymással kapcsolatban álló, hasonló profilú termelők kulturális földrajzi koncentrációját jelenti; ez lehet egy városrész vagy egy utca is (Porter 1998; Scott 2006; Musterd és mások 2007). Ugyanakkor a klaszterszerkezeti forma is, mely bizonyos együttműködéseket támogató EU-s pályázatok beadásánál lehet szükséges. A klaszter ilyen módon akár egy épületen belüli munkamegosztást is jelenthet.

8481

A helyek közti viszonyok

Mivel a negyedben a kulturális termelők nem tervezetten, egy időben, hanem spontán módon, időben kitolódva telepedtek meg, nincsen olyan felülről kialakított intézményi keret, mely működésüket egybefogná, koordinálná. Ennek következményeképpen a klaszter tagjai között nincsen szervezett vagy rendszeres együttműködés, ami miatt Mommaas-i értelemben a terület nem is fogható fel egyetlen együttműködő klaszterként.

Ennek ellenére mégis megtaláltuk az együttműködésre való igényt és törekvést. Az egész területre vonatkozó kapcsot az jelentheti, hogy a helyek üzemeltetői között többeknek nagyon hasonló a kulturális hátterük, még ha a vállalkozás tökeerőssége és helyzetének stabilitása árnyalja is ezt. A nagy pénzből létrehozott művészeti kezdeményezések (VAM Design) ugyan nem érzik konkurenciának a többieket, ám nem is keresik a kapcsolatot, talán azért sem, mert nem találják a hangot a romkocsmákkal és az ideiglenes művészeti kezdeményezésekkel. A konkurenciaharc a romkocsomákra sem jellemző, helyette inkább az egymást kiegészítő tevékenységeket keresik, és így (öntudatlanul is) céljuk az egymást erősítő fogyasztási klaszter kiépítése. Miközben a folyamat elején még előnyösnek tartották, ha minél több szórakoztató, művészeti és vendéglátóhely nyílik meg egymás közelében, az utóbbi években már érdekvédő (az új jelölteket visszaszorító) hangok is megjelentek. A megváltozott fogyasztási szokások eleinte tehát erősítették a 'nem vagyunk egymásnak konkurencia' érzését. A fiatalok körében ugyanis az utóbbi években divattá vált egy éjszaka során végiglátogatni a hasonló profilú helyeket. Arról a racionális pontról indultak, hogyha több fogyasztó jön a környékre, az végül mindenütt forgalomnövekedést eredményez. A kereslet pedig nőtt, ami a fogyasztási árszínvonal szerinti paletta egyre színesebbé válását is eredményezte: először a már befutó kulturális kezdeményezések és romkocsmák mellett olcsóbb és esetenként rosszabb szolgáltatást nyújtó helyek is nyíltak az árérzékenyebb fogyasztókra építve, majd 2011 után megjelentek a magas státusúakat vonzó, drágább helyek is, melyek érdekei már különböztek a többiekétől, bár a vendéglátó és turisztikai funkció erősítése továbbra is közös célnak tűnik. A boomot kihasználva a kocsmák számának növekedésével párhuzamosan (de leginkább a folyamat elején) az éjjel-nappali boltok száma is meg-

emelkedett, melyet a helyi rendeletek mostanra megállítottak; az éjszaka megnövekvő (olcsó alkohol iránti) kereslet rentábilissá tette ezt a típusú vállalkozást is. Ezek miatt nem csodálható, hogy sokan biztos nyereséggel kecsegtető befektetésnek gondolják a környéken kocsmát, kávézót nyitni, és a megszűnő üzletek helyén nyíló vállalkozások továbbra is ilyen profilt kapnak.

A környéken működő kezdeményezések tehát – legalábbis üzleti, üzemeltetési alapon – sok szempontból egymásra utaltak, és gyakran kapcsolatban is állnak egymással, ám az, hogy a szereplők sok alapvető kérdésben másképp gondolkodnak, megnehezíti a valóban hatékony együttműködések kialakítását.

Az együttműködési kísérletek leginkább a különböző programok vagy szórakozási lehetőségek összehangolására irányulnak; amit megkönnyít, hogy az egyébként is meglévő kulturális kapcsolatok (például a művészeti termelés profilja) találkoznak, és a térbeli közelség elősegíti az átjárhatóságot. Ilyen például a közös programok, illetve a programok egy részének kihelyezésére közösen beadott pályázat, ami főleg a kisebb helyekre jellemző. A kulturális termelésben erős helyek 2005 körül még inkább csak lazább együttműködésről számoltak be, ami a profiljukból következik, hiszen több esetben valamilyen sajátos művészeti cél vezérli az adott helyeket, ami megnehezíti a szorosabb együttműködést. A valódi klaszterhatás tehát ebben az esetben nem érvényesül.

2009-től a korábbinál több „hely” szoros kapcsolatokról számolt be a környékbeli hasonló művészeti projektekkal és a tágabban vett kulturális egyesületekkel, mint amilyen például a Kortárs Építészeti Központ (KÉK) is. Úgy tűnik, hogy valamilyen programalapú szerveződés indult be a 2008 körüli időkből, amikor a romkocsmák, kulturális intézmények száma rohamosan emelkedni kezdett. 2009-ben megjelent egy olyan a zsidó örökségre tudatosan építő, több helyszínt összekötő fesztivál, a *nbn7* (Negyed6Negyed7), amelyet nem alulról (belülről a helyek), hanem felülről (kívülről) egy amerikai zsidó szervezet indított el. A szervezők megkeresték az egyes helyeket a hanuka köré szervezett kulturális fesztivál ötletével, és sokan szívesen vállalkoztak a részvétellel (vagy a személyes ismeretség, vagy a közös kulturális attitűdök miatt). A rendezvényt azóta minden évben megtartják, és egyre nagyobb sikernek örvend.

E mellett az érdekvédelem-szerű működésre irányuló igény is megjelent, melyet a romkocsmák

esetében az Azért nevű civil szervezet fémjelzett. A „valódi” (korábban „játékgépes”) kocsmák esetében pedig erre a célra a 'legjobbkozsma.hu' weboldal szolgált. Később az Azért egyesület vált meghatározóvá az érdekvégyesítésben, és mikor 2012-ben sok hely a nyitva tartás korlátozásáról szóló határozatot kapott, a taglétszáma is jelentősen megnőtt. Amikor pedig kiderült, hogy az országos hatályú törvény célja nem az volt, ami történt, aktívan részt tudtak venni a világorökségi területek szabályozásának kialakításában. Emellett a kerület is megengedő szabályozást léptetett életbe 2013 elején, így a belső-erzsébetvárosi kocsmák érdekvégyesítése sikeresnek mondható, főleg a kezdeti kudarcokhoz és nehézségekhez képest. Másrészt, a közösségi összetartás és a tudatos üzleti koordináció nem erősödött meg, a közös akciók mostanra főleg a Kazinczy utcára korlátozódnak. (Az egyesületről és az éjszakai gazdasággal kapcsolatos társadalmi konfliktusról külön publikációt tervezünk.)

A Király utcai dizájnboltokat a Király utca-Design utca Klaszter, az egész terület vállalkozói és kulturális termelőit pedig a KultUnió Egyesület próbálja összefogni (a két szervezet háttere egyébként azonos). Ez utóbbi az egyetlen szervezet, mely profifüggetlenül tömörítene a kulturális termelőket, kereskedőket és vendéglátósokat, bár működése egyelőre korlátozottnak mondható.

Összességében elmondható, hogy a vállalkozók és a kulturális termelők által alapított szervezetek saját üzleti érdekeiknek megfelelően alakítják ki a stratégiájukat, és ennek megfelelően keresnek kapcsolatot a lakossággal, és egy másik szinten az önkormányzattal és/vagy a beruházókkal. A gazdasági-vállalkozó, környékbeli üzlettulajdonosok célja egységes profilú klaszter kialakítása egy dzsentrifkáló helyen, mely egyre jobban vonzza a vásárlókat. Úgy tűnik, hogy ezek a szervezetek a lakossági civil szervezetekhez képest más szinten dolgoznak, és érdekeik egyelőre nem keresztezik egymást, kivéve természetesen a zajjal kapcsolatos konfliktus esetében, amiben a lakosság nem tudta érvényesíteni az érdekeit. A negyed működését tehát nem fogja össze igazán egy vagy több szervezet, mely koordinálná az egyes kulturális termelők tevékenységét, ellátna érdekeik védelmét.

A kulturális termelés intézményesülése

A kulturális termelők vizsgálatának egyik alapvető kérdése, hogy milyen módon épülnek fel a

terület kulturális szerveződései, és a legalitásnak milyen szintjén működnek (lásd Pruijt 2013).

Budapesten ugyan találunk néhány példát a várostervezési beavatkozással (top-down módon) építkező projektekre (pl. Gázgyár, illetve Közraktárak /korábban CET, majd Bálna néven/, ami mögött tekintélyes uniós források, a kerületi és a fővárosi várostervezés közös szándékai álltak), ám a belső-erzsébetvárosi kulturális klaszter a környék kulturális történetét és meglévő infrastruktúráját kihasználva jött létre, általában egyedi ötletekből (bottom-up módon), és a várostervezés szándékaival éppen ellentétesen; a kerületi tervekben ugyanis a terület nagy részének lebontása és új negyed építése szerepelt. E miatt a helyek – leginkább 2010 előtt – eltérő legalitási szinten működtek.

Az első és második generációs romkocsmák esetében a hely kialakításán sokszor DIY (doityourself) felfogásban (kalákában) dolgoztak, és csak a legszükségesebb műszaki feladatokat bízták szakemberekre. Az épületek birtokbavételének módja szinte teljesen kizárta a kívülről jövő segítséget, még akkor is, ha azért „házalt” a szervező. A magánpénzből érkező segítség 2010-ig minimális volt.²² A harmadik generáció esetében már nagyobb arányban jelentek meg a külső források és a belsőépítészek tudatos miliő-alakító tevékenysége.

Ezek az eltérő alapokon elindulva a „helyek” eltérő legalitási szinten működtek, és ezért eltérő piaci és nem piaci hatásokkal kellett megküzdeniük. A látszólag gazdátlan önkormányzati ingatlanok ideiglenes és gyakran nem piaci alapú hasznosítása ugyan fontos lépés volt a romkocsmák megjelenésében, ám a helyzet magában hordozta a teljes kiszolgáltatottságból fakadó bizonytalanságot, ideiglenességet is. Ez különösen azon kulturális helyek jellemzője (volt), melyek névleges bérleti díjat (vagy semmit sem) fizettek az önkormányzati ingatlanok használatáért. A szervezők ezt a helyzetet rendben lévőnek ítélték: az állam kultúraközvetítő és támogató pozícióját vették át, vagy a helyek ingyenes vagy nagyon olcsó használatát a számukra nyújtott támogatásként fogták fel. Ezt a nézetet azonban 2010-től az új politikai vezetés nem osztotta, és folytatta a tradicionális városi politikai hagyományokat: szigorúan fellépett a spontán folyamatokkal szemben. A közben szórakozónegyeddé váló környéken például (az előző vezetés kudarca ellenére)

22 Az utóbbi időben megjelenő romkocsmák egy részének hátterében azonban már komoly vállalkozói pénzügyi támogatás is sejtethető.

rendeleti úton próbálta meg kezelni a változások externáliáit, ám eddig nem sok sikerrel járt.²³

A kezelés egyik módja a bérleti díjak rendszerének átgondolása (azok megemlése) volt, melynek az önkormányzati helyiséget bérlő alternatív helyek esetében – ahogyan a helyeket üzemeltetők előrevertették – negatív következményei lettek. A bérleti díjemelések a legtöbb esetben átalakították az arculatot és a működést: vagy részben (a csapat egy része lecserélődött), vagy egészben (új üzemeltető kapta meg a feladatot). Úgy tűnik, hogy az ilyen „erőszakolt” változások hosszú távon negatív módon hatnak az érintett „helyekre” és az egész negyedre is kiterjedő tovagyrúzó hatásuk lehet. Hiszen, ha

23 Az első rendeletet még a tárgyalás előtt visszavonták, a korábbi szabályozást pedig több jogi fórumon elmarasztalták. A nagyon hasonló működési elvű terézvárosi rendelettel kapcsolatban például az állampolgári jogok országgyűlési biztosa fejezte ki aggályait: <http://www.obh.hu/allam/aktualis/htm/kozlemeny201110103.htm> 2013 elején végül a Belső-Erzsébetvárosban az önkormányzat nem korlátozta a nyitva tartást, míg a körúton kívül éjfél bezárást rendelt el. (A konfliktusról külön publikációt tervezünk.)

egy erős identitású hely programjai és rajta keresztül a kulturális élet átalakul, rosszabb esetben azonnal vagy később megszűnik (mint a Sirály illetve a Tűzraktér esetében láttuk), az a kulturális jelenlét gyengülését és a vendéglátás profitot termelő oldalának előretörését jelenti, amivel a korábbi vonzó miliő is átalakul. Úgy tűnik, hogy a sajátos hangulat és a működési jellemzők erős összefüggésben vannak a speciális feltételekkel [pl. ingyenes vagy olcsó épület- (helyiség-) használat és az ehhez szorosan kapcsolódó rövid távú – néha csak pár hónapos vagy éves – jövőkép]. Összességében úgy látszik, hogy a profitorientált vállalkozók megjelenése profibb működést eredményez ugyan, ez azonban azzal jár, hogy a „helyek” átalakulnak, elvesztik korábbi „bájukat”, kulturális kötődöttségüket, és ezzel a közönység összetétele és a helyek hangulata is jelentősen átalakul (az alternatívából a mainstream és kommerciális felé tolódva).

A magánbefektetők kezében lévő (gyakran lebontás előtt álló) épületekben kinyitó helyek átalakulása esetében nem ez a hatás érvényesült. Mivel a válság megállította a beruházásokat, a házak egy időre megmenekültek, nem kell tartani a „kilakoltatástól”. Az üzemeltetők stabilabb időszakot élnek,

8429

akár hosszabb távra is tervezhetnek, így nagyobb befektetést is megkockáztathatnak. Ráadásul az utóbbi néhány évben a terület bejárattottá és divatossá vált.

A kulturális tevékenység súlya

Mivel a kulturális klaszterek elméletét használjuk fel, fontos megvizsgálni, hogy milyen mértékű kulturális tevékenység jellemző az egyes vállalkozásokra: mennyire van jelen a különböző szintű kulturális tevékenységek egymásra épülése, illetve mennyire fonódik össze a kultúra a vendéglátással.

Úgy tűnik, hogy Belső-Erszébvtárosban, miközben a fogyasztás és a kultúra összekapcsolódása univerzálisan jelen van, a kultúra jelenléte (a különböző jellegű és színvonalú kulturális produkciók egymásra épülése) vagy hiánya határozza meg a „hely” jellegét. Általánosan elmondható, hogy a vendéglátás alapvető feltétel és a kultúra szerepe változó, és ennek megfelelően – működéséből adódóan – eltérő vállalkozói összetétel, szemlélet, érdek, irányítási mód és a terület jövőjét érintő eltérő várákozás kapcsolódik hozzájuk.

A *kulturális programra építő* vállalkozás esetében a vendéglátás szükséges kompromisszum ahhoz, hogy a kulturális tevékenység (legalább részlegesen) önálló maradjon. A vállalkozás nem, vagy nem teljesen piaci alapon működik, így a bevételt hozó tevékenység nem meghatározó, a fő hangsúly a kulturális tevékenységen marad. Az állami pályázatok és a kultúrátámogatás szerepe jelentős.

A hely rentábilis működtetése gyakran komoly gondot okoz, mivel ehhez sem a szakértelem, sem az idő nem áll rendelkezésre. A tisztán művészek által üzemeltetett helyek gyakran szembesülnek azzal a problémával, hogy pénzt kell szerezni, és veszítik el a talajt a lábuk alól a pályázatok sűrűjében.

Az ilyen helyek ellenérdekeltek a terület státusának növekedésében, hiszen az ilyen irányú változás veszélyeztetné fennmaradásukat; főleg a rossz fizikai és a még mindig viszonylag alacsony státusú társadalmi környezet miatti „megtűrt” helyzetük könnyen a „tűrhetetlenbe” csapna át. Nem csodálható tehát, hogy ez a forma általában ideiglenesen volt jellemző, a szervezetek változtak, profibbá váltak, vagy megszűntek. (Ilyennek tűnt a kezdeti időszakban a Sirály és a Tűzraktér, bár később a hangsúly a szórakozó funkcióra tevődött át.)

Az *alternatív miliőre építő*: egyszerű fogyasztási lehetőséget bizonyos társadalmi vagy kulturális feladatok elvállalásával kiegészítő „helyek” (mely

feladatok jelentős részben PR-célokat is szolgálnak). Leginkább azok a vendéglátó-ipari kezdeményezések tartoznak ide, amelyek valamilyen sajátos fogyasztási helyszíneként (az adódó lehetőségeket kihasználva) pozícionálják magukat. A vendéglátás uralja a profilt és a kultúra csak kiegészítésként jelenik meg; a támogató tevékenységi kör hozzájárul a nagyobb vendéglátó-ipari sikerhez. A kulturális kezdeményezésekre ezért csak bizonyos korlátok között nyitottak.

Ahol a vállalkozás és a művészeti vezetés jól elkülönül (pl. Fogasház 2012 előtti időszakában), ott a munkamegosztás világos: a művészek csinálják a saját dolgukat (programokat találnak ki), a „vállalkozó” pedig „üzemelteti” a kezdeményezést (pl. forrásokra pályázik vagy üzemelteti a vendéglátást), emellett mindenhez háttérként próbálja az épületet megtartani, fenntartani és működtetni. A hosszabb távú fennmaradást vizsgálva: az együttműködés konfliktusos, és mind a két oldalon valamilyen mértékű professzionalitást és együttműködési készséget feltételez, sőt sok esetben az egy kézben összpontosuló vezetés nélkül nem is működik a modell: a működtetés feladatai néha túl nagy kihívásnak bizonyulnak (és ezen az sem segít, ha a nemzetközi hírverésben és PR-ban jól teljesít a „hely”).

Ezek a helyek szintén a jelenlegi status quo megőrzésében érdekeltek. Ebben a környezetben és helyzetben jól működnek, bejárattottá váltak a piacon, ami a jövőre nézve bizonyos biztosítékot is jelenthet számukra.

Végyes: valamilyen kulturális missziót vagy egyéni ambíciót felvállaló, de mégis piaci alapon működő vállalkozások. Ezek esetében nem lehet éles határvonalat vonni a tényezők között, mert mindkettő egyformán fontosnak látszik. Az önellátás igényéhez sajátos kulturális küldetés társul; nem függetleníthető az adott kulturális kínálatra mutató piaci kereslet mértékétől.

Azok a bejárattott helyek, melyek nem annyira az alternatív miliőben, mint inkább a középosztályban találták meg a közönségüket, ahol a vállalkozás és a művészeti ág összehangoltan működik, rentábilisabb, kiszámíthatóbb és hosszabb távú működésre képesek. Ugyanakkor itt is két modell működik: az egyik lazább-függetlenebb működést eredményez: ahol az üzlethelyiség csak otthont ad a közönségnek szóló programoknak, ott az üzemeltetés és a művészeti kezdeményezések nincsenek állandóan összekötve (pl. Szimpla). A másik, ahol a hely profiljában a kultúra erőteljesebben szerepel, a hely üzemeltetője nagy hatással van a programok-

ra is (mint például a Godot esetén a Dumaszínház elindítása, vagy a Spinoza-házban az előadások kínálata), vagyis a programszervezés és az épület vagy a vendéglátóhely üzemeltetése kevésbé válik el egymástól.

További altípusnak tekinthetjük a különböző szórakozási kínálatot nyújtó klubokat, amik közül néhány erős arculattal rendelkezik, mások pedig csak helyszíneként jelennek meg. A kérdés, hogy mennyit költsenek a programszervezésre, és mennyire egy célcsoportra, vagy mindenkire koncentrálnak.

Ezek a helyek egyértelműen a státusnövekedésben érdekeltek. A magasabb státusú fogyasztókat bevonó milióban ugyanis az ő, talán valamivel szűkösebb célcsoportjukhoz tartozó fizetőképes kereslet is nagyobb eséllyel jelenhet meg a környéken. Az ilyen helyek képviselői fejezték ki leginkább csalódásukat azzal kapcsolatban, hogy ideérkezésük után sokkal nagyobb státusnövekedésre, magasabb státusú beköltözőkre számítottak a környéken, ám ez várakozásaikkal szemben még nem történt meg.

Kulturális kínálat nélkül: ezek a helyek a kulturális klaszterek által kreált milióra építve jöttek létre. A vendéglátás az egyetlen profiljuk, a kultúra egyáltalán nem jelenik meg. Ők a piacszerzés egyszerű módjának a romkocsmá formát találták, a hosszú távú fennmaradást és a nyereség növelését a jelenlegi helyzet fenntartásában látják (például Füge Udvar).

A művészeti klaszterek szerveződése

A művészeti tevékenységeket egy épületbe gyűjtő helyek esetén az építészeti adottságok és a helykihasználás sajátosságai lehetővé teszik, hogy az addig üresen álló térbe betelepedjen valami használat, „legyen ott valami”, ami spontán módon is hozzájárul a „hely” kulturális és közösségi jellegének kialakulásához. A közösséget azonban ebben az értelemben nem annyira a művészeti, mint inkább a fogyasztási tevékenység jelenti. Az ott otthonra lelő kezdeményezések gyakran és főleg csak magukra számíthatnak, és egymáshoz sem feltétlenül kapcsolódnak.

A kialakuló mintázatban – kik tudnak helyeket bérelni az intézményben, kik kapják a „legjobb” helyeket, és mire használják azt – a szoros informális szociális hálónak jut a legnagyobb, legfontosabb szerep. Talán éppen a háttérben zajló „egyezkedés” miatt a kívülálló szempontjából kevésbé vagy egyáltalán nem érezhető az az összetartó erő, közös

művészeti irányvonal vagy milió, amely mentén a „hely” felépül. Ezt az érzést fokozhatja az is, ha nincs olyan intézményi keret, ami a bekerültekben valamiféle felelősségérzetet keltene, illetve garantálná azt a színvonalat, amit a közösségen belül mindenki büszkén vállalhat.

Az egy épületbe szerveződő klasztereken belüli viszonyokra általában nem a zökkenőmentes együttműködés jellemző. A kulturális helyek többsége esetében erős a művészeti vízió, ezzel együtt viszont szinte mindenki befogadóként definiálja magát. A művészi öntudat nehezé teszi a kompromisszumos együttműködést, és általában azzal hajlandók közösen lépni, aki képes integrálódni hozzájuk, vagy akik a „belső körhöz” tartoznak. Emiatt egyrészt a kevés igazán komoly (és sikeres) művészeti projekt inkább csak használja a teret, és nem tud, de nem is akar részt venni a közös dolgokban („hiszen azokat úgyszólván egy baráti kör határozza meg”). Másrészt a kevésbé jelentős térhasználóknak eleve gyenge az érdekérvényesítési képességük, egyik napról a másikra kapun kívül is kerülhetnek.

Az egyes „helyek” a spontaneitás és a szabályozás közötti szűk mezsgyén egyensúlyoznak, hiszen a túlságosan rendezett vagy szabályozott működést gyakran elutasítják, ám ily módon a felelősség és bevonódás dimenzió is gyengén vagy nem egyenletesen van jelen. Azokban az esetekben, ahol hiányzik az erős koncepció vagy a kurátori tevékenység, esetleg bizonyos esetekben a felelősségvállalás (Richardson 2003), kívülről nézve hamar nehezen átláthatóvá válik a befogadás folyamata (például ki melyik helyiséget, milyen feltételekkel kapja meg használatra). Persze van esély jó kapcsolatok nélkül is bekerülni egy ilyen helyhez kötött művészeti klaszterbe. Az interjúk szerint a kérdés csak az, hogy azután milyen mértékben képesek érvényesíteni az érdekeiket.

Financiális háttér

A tipizálásnál az egyik legfontosabb kérdés, hogy miből finanszírozzák a vállalkozást. A másik, hogy a „finanszírozó” vendéglátó részleg (kocsmá) és a művészeti projektet létrehozó szervezet milyen viszonyban van egymással. Mi köti őket össze? Hogyan osztozkodnak a bevételre? Mennyiben és milyen mértékben állja a kultúra költségeit a vendéglátás?

A kérdésekre választ keresve két nagy csoportot tudunk elkülöníteni. Az elsőbe azok a vállalkozá-

sok tartoznak, melyek *bizonytalan gazdasági alapon* nyugszanak. A pénzügyi alapok nem intézményesültek, és nem teljesen átláthatóak vagy tételesen elszámolhatóak. Úgy tűnik, hogy főleg az alternatív miliőre, és a művészeti programra építő „helyekre” jellemző ez az állapot, amikor az üzemeltetők nem látják át teljesen a finanszírozást, vagy a pályázati pénzeik elköltését nem tartják elég széleskörűen megvitatottnak, nyilvánosnak. Az üzemeltető költség-haszon számítás nélkül hajlandó a racionálisnál is nagyobb áldozatot vállalni a működés fenntartásáért. A romkocsmák üzemeltetésben – ahogyan a helyválasztásában is – szélsőséges példákat találunk: az egyik véglet, amikor magáért a programszervezésért fix fizetést kapnak a hely létrehozói a pénzügyileg érintett vendéglátós vállalkozótól, a másik, amikor saját tartalékaikat felélve investálnak a helybe: „Azért abban nekem öröklakásom és minden benne volt. Nem félvállról vettem a dolgot...”, illetve volt, aki magánkölcönt vett fel, ami miatt a családnak minden fillér kiadását meg kellett gondolnia. Összességében ezek a „helyek” nem tűnnek piaci alapon fenntarthatónak, de azért elevickélnek, van olyan is, aki segíti a másik hozzá hasonló helyet. A pénzszerzés lehetősége ebben az esetben egyértelműen a nagyobb társadalmi tőkéből fakad. A megtérülés kérdése sok helyen alárendelt a kulturális és közösségi célok megvalósulásának (az egyik hely például éppen amiatt nem akarta bővíteni a vendéglátói funkciót, mert semmiképp nem annak szánja a vezető szerepet).

A másik csoportba a *biztos gazdasági alappal* rendelkező vállalkozások tartoznak, melyeket főként saját pénzből, illetve hitelből finanszíroznak, vagy teljesen önfenntartóak. Korábban jellemző volt, hogy – mint bármilyen más gazdasági szervezet – pályáztak az elérhető (állami vagy más finanszírozású) forrásokra (bár igencsak eltérő sikerrel), amik fontosak lehettek a nem populáris művészeti kezdeményezések finanszírozásában. 2010 után viszont inkább arról számoltak be, hogy önfenntartásra kell berendezkedniük, állami segítségre nem számíthatnak.

A konszolidált kulturális-vendéglátó helyek profiljuknak megfelelően különféle jellegű és jövedelmezőségű (kulturális és szórakoztató-vendéglátó; nonprofit és profitorientált) tevékenységekre szakosodtak, melyek kölcsönösen kiegészítik és akár anyagilag is „kiegyensúlyozzák” egymást. Ez sokat segít abban, hogy egyre kevésbé vagy egyáltalán ne függjenek közösségi – állami, önkormányzati – forrásoktól, mint általában a hazai kulturális in-

tézmények. Természetesen a vállalkozások egy része nem csak racionális alapon működött és működik. A Szimpla például régebben art mozit működtetett: „nemcsak a pénzügyi szempontok diktálnak, hanem van benne egy csomó szerelem, amiben semmi racionalitás nincs: sokmillió forintból felépíteni egy művészmozit, az soha nem fog visszajönni, de mégis az egésznek a presztízsét a vendégek szemében is ez adja” (Szimpla). Mostanra inkább a fogyasztás alternatív módjaira helyezi a hangsúlyt, mint amilyen a vasárnaponként megrendezésre kerülő (állandó árusokkal működtetett) háztáji piac (ahová új árusnak szinte lehetetlen bekerülni).

Mindkét esetben fő forrásként saját vagy üzleti tevékenység során szerzett tőke áramlik a rendszerbe, és csak igen ritkán találunk önkormányzatot vagy kulturális pályázati támogatást a finanszírozók között. Természetesen e mögött az önkormányzati és állami politikák és támogatási rendszerek ambivalens volta is sejthető (mely jelentősen megváltozott az utóbbi időben és feltérképezése túlfeszíti a tanulmány kereteit). A helyzetet az is jól jellemzi, hogy interjúalanyaink sokszor az anonimitás ellenére sem akartak részletesen beszámolni arról, hogy pontosan hogyan jutottak az állami, önkormányzati tulajdonú helyhez, amit egyébként felfoghatunk egyféle, a kulturális termeléshez nyújtott hallgatólagos, átvitt értelmű állami támogatásnak is. Talán kétféle szcenárió érdekes leírunk. Az egyik, amikor a kulturális projekt „megkapja” a kerületi önkormányzattól a helyet, de a felhasználó bevallása szerint nem tudja, milyen önkormányzati csatározások és érdekellentétek során alakult ki a végeredmény. Más esetben a nyugati gyakorlatot már ismerők belépnek az adminisztrációs útvesztőbe, megpróbálják legálisan, levelezéssel, kérvényekkel intézni ügyüket, de gyakran kiderül, hogy a hatóságok nincsenek felkészülve az alulról jövő kezdeményezések befogadására, és „nem értik egymás nyelvét”. A szélmalomharc könnyen oda vezet, hogy a vállalkozó feladja, és ami nem megy legálisan, azt gyorsan megoldja illegálisan, és beköltözik az üres, leromlott épületbe.

A kevésbé profi kezdeményezések igazán csak a folyamat elején – amikor egy terület elkezd divattossá válni – lehetnek sikeresek. Ahogy a környezet ismertebbé válik, a hely felkapott lesz, és növekszik a bevétel (vagy megvan annak a lehetősége, hogy a bevételt növelni lehessen), szép lassan a profi menedzsment lesz a jellemző; ezt a folyamatot láttuk bizonyos romkocsmák konszolidációja esetén. A bejáratott profil és az ebből következő ismertség

és esetleges anyagi siker egyik negatív következménye lehet, hogy a „hely” már nem lesz annyira izgalmas és érdekes (túlságosan „betokosodik”). A másik negatív következmény az lehet, hogy a nagy érdeklődés miatt feltűnővé válik, és az egész környék növekvő népszerűsége túl értékessé teszi az ingatlant, ami végül is ahhoz vezethet, hogy a piaci erők vagy az állami felügyelet kiszorítja a kezdeményezést (különösen akkor igaz ez, ha az ingatlan és a bérlő helyzete valamilyen mértékben bizonytalan).²⁴ Ebben az esetben a területen működő civil mozgalmak alakulásának dinamikájával vonhatunk párhuzamot, ahol is az eredeti „missziós” célokat a professzionalizálódás relativizálja, és ennek során a mozgalmi jelleg csökkenésével a funkciók és a szereplők is kicserélődhetnek.

A növekedési potenciál és hajlandóság két minta mentén működik. A kulturális helyek egy része tudatosan fogja vissza gazdasági növekedését (a „túlnövést”) attól való félelmükben, hogy az egyrészt működésük, arculatuk elvesztéséhez vezethet; a túlságosan profitorientált megközelítés megöli az alternatív kultúrát. Másrészt a megemelkedő látogatószám szükségtelen konfliktusokat generál az itt élőkkel. Éppen ezért „meghatározták”, hogy az arculatukhoz illően mekkora az a méret, amely még biztosíthatja, hogy valódi (és nem virtuális) találkozásokon, ismeretségeken alapuló közösség alakuljon ki (pl. Sirály). A kialakított, még fenntartható mérethez tartozó közönség számát pedig tartani igyekeznek, akár úgy is, hogy a jelentkező többletigényt nem elégítik ki (például az érdeklődés növekedésével sem bővítik a pultot, és nem tesznek ki több asztalt, széket, ezzel korlátok között tartva a hely befogadóképességét, és megőrizve annak bizonyos értelemben vett intimitását).

Ezzel a csoporttal szemben a beruházók célja az állandó fejlődés és terjeszkedés. Ez lehet szándékos üzletpolitika (a piaci befektetőnek bérleti díjat fizető vállalkozás természetesen a minél nagyobb fogyasztásban és forgalomban érdekelt, amilyen a 2012 utáni Fogasház lett) vagy a körülmények által kiprovokált fejlesztés (pl. az önkormányzatnak fizetendő bérleti díj emelésre a Tűzraktér esetén új

működési modellel álltak elő, de nem valósíthatták meg). Feltételeként a tőke mellett leginkább a hely adottságai – mekkora mértékű terjeszkedést tesz lehetővé – adható meg. A cél általában a szórakozójelleg nagyobb léptékűvé fejlesztése, a látogatószám növelése és persze az ehhez kapcsolódó növekvő fogyasztáson keresztüli nagyobb bevétel.

Annak ellenére, hogy ezek a „helyek” minél hatékonyabban igyekeznek kihasználni a rendelkezésre álló teret, bővülésüket bizonyos mértékű visszafogottság jellemzi, és egy általuk kijelölt határt ők sem akarnak átlépni. Ha mégis terjeszkednek, akkor új fiálé(ka)t nyitnak (ahogy fentebb már utaltunk rá, ez lehet másik épületben, kerületben, vidéken, netán külföldön, pl. Szimpla kert, Godot).

Használók

A használók jelentős része a főváros egész területéről verbuválódik, és részben a fiatal (egyetemista vagy önálló életet nem régen kezdett gyermektelen családok), részben a művész-értelmiségi rétegből tevődik össze. Másik – jóval kisebb – részét az itt lakók alkotják, ezen belül egyre nagyobb számban azok, akik saját (esetleg örökölt) lakásukba vagy bérelt lakásba költöztek a területre. Ők azok a fiatalok, akik nem akarnak hosszabb távon is itt lakni, ám jelen élethelyzetüknek a belvárosi fekvés, a kedvező árak, a kulturális sokszínűség megfelel. A beköltözők között olyanok is vannak, akik korábbról már ismerték a területet, vagy azért, mert itt tanultak, idejártak a nagymamához, vagy jöttek szórakozni, megismerték a környéket, és ezzel Belső-Erzsebetváros rákerült a „mentális térképükre”.

Szembeötlően hiányoznak viszont a régebb óta a környéken lakók: egyrészt azért, mert az itt élők jelentős része kora, képzettsége vagy anyagi lehetőségei miatt nem érdeklődik az ilyen jellegű programok iránt, másrészt – mint interjúinkból kiderült – nem is része a hétköznapijuknak az, hogy elmenjenek a környéken valahová.

A „helyek” közönsége eltérő, és leginkább a vállalkozók által kialakított profil szerinti csoportokra osztható. Ezen belül a két végletet a konszolidált, illetve az „alternatív” helyek jelentik, melyeknek közönsége társadalmi státusát (lakhelyét és pénztárcáját), illetve igényeit tekintve is jelentős eltéréseket mutat.

A paletta egyik szélén azok a helyek állnak, melynek használói alapvetően nem az itt élők közül kerülnek ki. Mindkét intézmény bizonyos értelem-

²⁴ A kísérletező, kevésbé egyértelmű profilú kezdeményezéseket mindez talán kevésbé veszélyezteti, bár az egyik interjúalany a korábban a IX. kerületben működő Tűzraktérrel hozta fel példaként, mint olyan kezdeményezést, ami ingatlanpiaci reklámértékkel bírt. A felértékelődésre azonban nemcsak a kulturális funkció megjelenése, hanem az ott zajló rehabilitáció is jelentős hatással lehetett.

8478

ben többfunkciós: napközben az itteni irodákra, munkahelyekre épít, ebédet, kávé és munkához, megbeszélésekhez helyet és internetet biztosítva (az árfekvése miatt főként a magasan képzett harmincas-negyvenes korosztály számára). Estére azonban a kávéház és színház nézőközönsége kissé más összetételű lesz, megjelenik az idősebb korosztály is. A közönség célzottan a programokra jön a város minden részéből. A törzsközönséget tehát nem a helyiek alkotják, bár a vállalkozók nyitáskor még számítottak a dzsentrifkáció révén átalakuló közönségre, az értelmiség megnövekvő arányára. A folyamat azonban még nem gyorsult fel, a közönség nem olyan összetételű és számú, mint remélték, ezért nem csoda, ha gyakran érzik úgy, hogy talán máshová mentek volna, ha ezt előre tudják.

Talán középre helyezhetők azok a helyek, melyek közönségét eleinte főként a Liszt Ferenc téninél „kevésbé yuppie”, de az egyetemet már befejezett, 25–30 éves értelmiségiek közül került ki, akik vagy a környéken laktak albérletben, vagy Budáról jöttek át. Később, ahogyan egyre több hely nyílt, illetve a régiék konszolidálódni kezdtek, megnőtt a fiatalabbak (gimnazisták) és az idősebbek aránya is. A korábbi „alternatív miliőt” pedig egy sterilebb és konformistább váltotta fel. Már nemcsak a szabadidő eltöltésére használták a helyeket, hanem az itt dolgozók egy része is felfedezte magának. Jelenleg úgy tűnik, a közönség jelentős része közvetlenül a környező utcákból jön, további nagy része a belső városrészekből, de vannak köztük vidékiek (feltehetően vidéki egyetemisták) és nagyon sok a külföldi is. Megjelent a törzsközönség is, bizonyos klubok rendszeres szórakozási alkalmat tudnak nyújtani, de így is jellemző a vándorlás.

A paletta túlsó szélén azok a kocsmák és szórakozóhelyek állnak, melyek vendégköre erősen kötődik az adott helyhez: a helyi lakossá vált csapattagok és népes társaságuktól kezdve a művészeket át az alternatív körökben ismert „híres” emberekig. Őket egészítik ki a romkocsmák törzsközönségét adó belső és külföldi diákok csapatai, akik a belvárosi albérletek vonzerejének tartják az ilyen helyekhez való közelséget.

Összegzés

Belső-Erzsébetváros 2014-re jellemző kulturális arculata²⁵ az elmúlt 15 évben alakult ki. Egy izgal-

25 Horizontális tekintetben: a kulturális sokféleség és az ehhez kapcsolódó tevékenységek.

mas spontán pionír időszak után 2006-tól a „kulturális boom” időszaka következett, és 2009-ig igen színes volt a kulturális termelők palettája: színház, mozi, galéria mellett megtalálhatók voltak a dizájnüzletek és a kulturális termelőkhez társulva a teázók, kávézók, éttermek és kocszmák. A kulturális tevékenység a romkocsmákhoz kapcsolódó alternatív kultúra és a középosztályra épülő hagyományosabb kultúra közötti spektrumon szóródott. Ennek ellenére mégis – talán a fizikai környezet lepusztultsága miatt – a romkocsmák és alternatív szórakozóhelyek adták meg a negyed egységes alaphangulatát. 2010 után a kulturális helyek háttérbe szorultak, és szinte teljesen átvette az uralmat a vendéglátó- és szórakozó profil: a zenés-táncos helytől az olcsó alkoholon és sörpadokon kívül semmi mást nem kínáló romkocsmákig. A művészeti kreatív miliő ilyen kiszorulása emlékeztet a Zukin (1987) által leírt folyamatokra: a kereskedelmi siker lesz végül az alternatív kezdeményezések veszte.

A kultúrára épülő helyek fennmaradását egyrészt a szűkös anyagi helyzet, másrészt a használat idejének bizonytalansága határozza meg. Szerepet játszik az is, hogy a fennmaradás csak addig képzelhető el, amíg megvan benne az a bizonyos plusz, amitől annyira vonzó és „igazi” lesz a hangulat. Amint ez megszűnik, a helyet általában „feladják” az üzemeltetői (kivéve, ha professzionalizálódnak, és az üzemeltetésnek egy más szintjére térnek át). Persze a régebbi „helyek” maguktól, spontán módon is változhatnak. Ezzel egy időben megváltozik az őket felkereső közönség összetétele is. A kezdeti rendezetlenség, az amatőr hangulat egy idő után profibbá válhat (Sirály, Fogasház), a későbbiekben pedig akár a kényelmesebb, turistásabb, kiszolgáló funkció felé mozdulhat el (Szimpla kert), és ezzel egy időben akár jelentősen bővíthet is, ami a korábbi miliő végét jelenti.

Ahogy egyre több ilyen hely telepedett meg a kerületben, egyre szélesebb lett a kulturális helyek kínálata; tovább diverzifikálódott a közönség, és az is, hogy melyik kulturális termék hol és hogyan jelenik meg. Eddig olyan, akár az utcán folyó konkurenciaharcról, melynek szembetűnő jelei a becsábító emberek, még nem értesültünk. Ez talán a sokféleségnek is köszönhető és annak, hogy az összes kezdeményezés bizonyos egyéni vonásokat mutat, melyek miatt érdemes felkeresni őket.

A környék helyeinek működésében ma már jelentős szerepet kap a szórakozáshoz, turizmushoz köthető fogyasztás, korábban talán nem ez volt a leginkább meghatározó tényező. Éppen az tehetta

divatossá a környéket, hogy egyszerre volt jelen a művészies, „autentikus”, kicsit alternatív hangulat és a mégis konszolidált (kiszámítható, tiszta és biztonságos) miliő. A művészeti, kulturális kínálat és a fogyasztási lehetőségek tudatos összehangolása még kevésbé kialakult. Jóllehet már több esetben felmerült például a programok előzetes egyeztetésének gondolata, ám egyelőre nagyobb léptékben még nem, legfeljebb esetileg valósult meg. A közös érdekképviselő kialakításának szándéka még nem elég hangsúlyos, illetve a zajjal kapcsolatos konfliktusra korlátozódott; az összetartó erőt inkább a sajátos építészeti környezet és az utóbbi 10 évben kialakult imidzszen való osztozás jelenti.

Mivel kutatásunk még nem zárult le, egyelőre nem tudjuk megmondani, hogy a környék szórakozóhelyeinek jellege milyen irányba fog változni. Jelenleg úgy látszik, hogy a környék professzionálisabb, fogyasztásorientáltabb (még több turistát kiszolgáló) és magasabb státusúak vonzását célul kitűző helyek irányába mozdul el. Ugyanakkor a válság és a leromlott környezet konzerválódása (a lelassult átalakulás), valamint az épületek jellegéből fakadóan is kevésbé kicsinosítható helyszínek mind olyan tényezők, amelyek azt valószínűsítik, hogy valami mindenképpen megmarad a ma jellemző hangulatból is.

Absztrakt

Ma Budapesten Belső-Erzsébetváros az egyik olyan negyed, mely a leglátványosabban és leginkább konfliktusokkal terhelt alakul át. Korábbi tanulmányainkban körbejártuk, hogy Belső-Erzsébetvárosban az ezredforduló óta eltelt időszakban az önkormányzat milyen módon, eszközökkel és mértékben volt képes átalakítani a fizikai és ennek révén rövidebb vagy hosszabb távon a társadalmi környezetet is. Ezzel nemcsak az adott területen lakók, hanem a területet használók összetételét is. Ők azok, akik nem (vagy még nem) laknak itt, de munkahelyük és/vagy szabadidejük eltöltése ürügyén a területre érkeznek; idejárnak tanulni, dolgozni, illetve itt látogatják a galériákat, pubokat, színházakat, szórakozóhelyeket. Ennek vagyunk tanúi Belső-Erzsébetvárosban is, ahol 2004 óta nagy átrendeződés ment végbe a terület használói körében, melyet a területen megjelenő kultúrára, a szórakozásra és turizmusra építő vállalkozások okozták, és melynek katalizátora az önkormányzat városrekonstrukciós politikája volt. Ebben a tanulmányban a tervezett

és spontán folyamatok eredőjeként kialakult szórakozó negyed folyamatait elemezzük a kulturális termeléshez kapcsolódó nemzetközi elméleteket véve alapul.

„A környék leginkább a szórakozó környék kategóriába sorolható, s majd ebből csinálnak később kultúrkörnyéket”. A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap finanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

Abstract

The Inner-Erzsébetváros is one of the quarters of Budapest that goes through the most spectacular and most conflict loaded transformations. In our earlier studies we examined how, with what kind of tools and to what extent the local authority could transform the physical environment and through that for a longer or shorter period the social composition of the neighbourhood (not only in terms of the residents but also the users of the area). The users are the people who do not live there (yet), but they often go there to do their job or spend their free time: they study and work or visit galleries, pubs, theatres and night-clubs. We can witness this process in the Inner-Erzsébetváros: since 2004 there were major changes among the users of the area. These changes were caused by the emerging enterprises building on culture, entertainment and tourism. The locations for these enterprises were provided (involuntarily) by urban reconstruction politics of the local authority. In this study we analyse this entertainment quarter shaped by planned and spontaneous processes, with the help of the international literature on cultural production.

Felhasznált irodalom

- Csanádi, G. – Csizmady, A. – Olt, G. 2010a Recent trends of the urban renewal in Budapest. *Urbani Izziv*, 21. 1:42-50.
Csanádi G. – Csizmady A. – Kocsis J. – Kőszeghy L. – Tomay K. 2010b *Város – Tervező – Társadalom*. Sík Kiadó, Budapest.

- Keresztély K. 2007 Kulturális fejlesztések és fenn tartható városrehabilitáció. In Enyedi Gy. eds. *A történelmi városközpontok átalakulásának hatásai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 171-198.
- Louekari, M. 2006 The Creative Potential of Berlin: Creating Alternative Models of Social, Economic and Cultural Organization in the Form of Network Forming and Open-Source. *Communities, Planning, Practice & Research*, 21.4:463-481.
- Lugosi, P. – Lugosi, K. 2008 The „Ruin” Bars of Budapest: Urban Decay and the Development of a Genre of Hospitality. In 17th CHME (Council for Hospitality Management Education) Research Conference, 14–16 May 2008, Strathclyde University, Glasgow.
- Lugosi, P. – Bell, D. – Lugosi, K. 2010 Hospitality, culture and regeneration: Urban decay, entrepreneurship and the „ruin” bars of Budapest. *Urban Studies*, 47.14: 3079-3101.
- Martinotti, G. 2008 Social Morphology and Governance in the New Metropolis. In Kazepov, Y. ed. 2008 *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion*. Blackwell, Oxford.
- Mommaas, H. 2004 Cultural Clusters and the Post-industrial City: Towards the Remapping of Urban Cultural Policy. *Urban Studies*, 41. 3:507-532.
- Musterd, S. – Bontje, M. – Chapain, C. – Kovács, Z. – Murie, A. 2007 *ACRE report 1* (Accommodating Creative Knowledge – Competitiveness of European Metropolitan Regions within the Enlarged Union). AMIDSt, University of Amsterdam, Amsterdam.
- Newman, P. – Smith, I. 2000 Cultural production, place and politics on the South Bank of the Thames. *International Journal of Urban and Regional Research*, 24:9-24.
- Porter, M. E. 1998 *Clusters and the new economics of competition*. Harvard Business School Press, 76. 6:77-90.
- Pratt, A. C. 2009 Urban regeneration: From the Arts 'Feel Good' Factor to the Cultural Economy: A Case Study of Hoxton, London. *Urban Studies*, 46. 5–6:1041-1061.
- Pruijt, H. 2013 The Logic of Urban Squatting. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37:19-45.
- Richardson, K. 2003 Creating Neighbourhoods in Balance: Issues and Solutions. In Fusco Girard, L. – Forte, B. – Cerreta, M. – De Toro, P. – Forte, F. eds. *The Human Sustainable City*. Aldershot, Ashgate.
- Scott, A. J. 2000 *The Cultural Economy of Cities*. London, Sage.
- Scott, A. J. 2006 Creative cities conceptual issues and policy questions. *Journal of Urban Affairs*, 28. 1:1-17.
- Zukin, S. 1987 Gentrification culture and capital in the urban core. *Annual Review of Sociology*, 13:129-147.